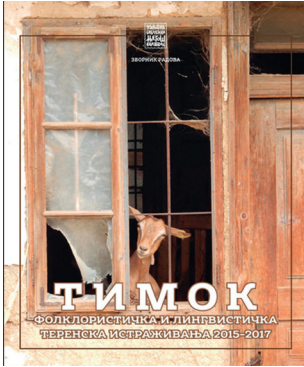

Одговор на приказ зборника радова *Тимок.* *Фолклористичка и лингвистичка* *теренска истраживања 2015–2017*

Захваљујем се редакцији часописа *Фолклористика* на пруженој могућности да се огласим поводом приказа зборника радова *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка истраживања 2015–2017*, ауторке професорке др Зоје Карановић. Ову прилику користим да одговорим само на оне примедбе изнете у Приказу које се тичу лингвистике и лингвистичких питања.

1. Зборник радова *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017* био је замишљен као збирка транскрипата разговора документованих у теренским истраживањима у оквиру пројекта *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора*, који је 2015. и 2016. године финансирао Министарство културе и информисања Републике Србије. Током 2017. године обављена су накнадна истраживања у неколико преосталих насеља и финансирана су личним средствима истраживача који су те године учествовали у теренским истраживањима. Иницијалном идејом било је предвиђено да зборник садржи само прилоге истраживача који су учествовали у теренским истраживањима, да би се и младим истраживачима, студентима мастер и докторских студија, омогућило да објаве своје прве научне радове, као афирмација њиховог знања и учешћа у захтевним теренским истраживањима. Квалитет радова припелих у предвиђеном року надрастао је иницијалну идеју о зборнику као збирци коментарисаних транскрипата. Као уредник Зборника позвала сам професорку др Зоју Карановић да и она приложи своју тимочку грађу (што је, у коауторском раду са Весном Ђукић, и учинила), за коју сматрам да представља изузетан допринос квалитету зборника, а осим тога, неки истраживачи који су приложили своје радове за зборник своја прва теренска искуства стекли су управо у оквиру „Летње школе српског фолклора“, којом је руководила професорка др Зоја Карановић. Ову прилику користим да се извиним про-

фесорки др Зоји Карановић и Весни Ђукић што сам у свом уводу из списка истраживача који су својим радовима учествовали у Зборнику непажњом изоставила њихова имена.

2. Имајући у виду да се у Приказу наводи како Зборник и његов уредник „у научни дискурс уводи нови језик“, да се језички идиом „измешта из корпуса српског језика и из тренутних геополитичких граница“, сматрам да је нужно истаћи да се Зборником ни у ком случају не „протура прича о торлачком као језику“. Као лингвиста уверена сам да тимочки говори, документовани у нашим теренским истраживањима, припадају српском језику. Зборник ни у ком случају не показује „како Срба на датоме терену нема и никада их није било“. Потенцијалне злоупотребе Зборника за „конструисање конфликта, не само језичких већ и националних и етничких“ читавају се у текст Увода и Зборника у целини без конкретних доказа и цитата. Зборник не само да не може, већ и не сме бити злоупотребљен као инструмент за креирање, спровођење и илустровање било каквих политичких идеја.

3. У Приказу се реагује на навођење Унесковог *Атласа угрожених језика* (UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger), који је међу угрожене језике у Србији уврстио и 'торлачки'. У Уводу Зборника је наглашено да у Унесковом *Атласу* не постоје јасни критеријуми којима се један језички идиом назива 'језиком'. На интернет страници Унесковог *Атласа угрожених језика* истакнуто је да „коришћење ознаке и представљање грађе не подразумевају изражавање било каквог става који се тиче правног статуса неке земље, територије, града или области, или њихових власти, те се не тиче одређивања њихових граница и оквира“. Назив Унесковог *Атласа – Атлас угрожених језика* оставља простор за различита тумачења шта се под појмом 'језик' у овом *Атласу* подразумева. Имајући у виду да се процењује да данас у свету постоји између 5.000 и 7.000 језика, при чему се број језика не може прецизно утврдити узимајући у обзир да свака прецизна процена зависи од делимично арбитрарних разлика између језика и дијалеката, а Унесков *Атлас* региструје 2.464 угрожених 'језика', то значи да је између 32,2% и 49,3% 'језика' у свету угрожено. Овome треба додати и да је, на пример, у Италији у Унесковом *Атласу* регистрован 31 угрожени 'језик', међу којима неки у лингвистици имају статус 'дијалекта', или пак локалног 'говора'. Унеско под 'језиком' не подразумева посебан и јединствен језички систем, већ језиком сматра систем граматике, знакова, гласова, симбола или речи и гестикулације, који се користи за приказ и размену концепата, идеја, значења и мисли, односно, за комуникацију.

Управо због могућих погрешних интерпретација у Зборнику се не користи термин 'језик' за потребе означавања тимочног језичког идиома, већ се користи термин 'говор'. Терминолошка решења 'дија-

лекат’/’поддијалекат’/’говор’ варирају и у најрелевантнијим радовима српске дијалектологије – тако Александар Белић (Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, 1905) тимочко-лужнички на стр. XL назива ’говором’, док већ на следећој страни за исти језички варијетет користи термин ’дијалекат’ (стр. XLI). Павле Ивић (*Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985, стр. 111) тимочко-лужнички назива ’дијалектом’, док тимочку језичку варијанту у оквиру овог дијалекта назива ’тимочки поддијалекат’ (у складу са Белићевом поделом на тимочки и лужнички поддијалекат). Терминолошко решење Јакше Динића (*Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, стр. X) за тимочки језички идиом је ’говор’ (у једнини) који припада тимочко-лужничком дијалекту.

4. Питање о коме се полемисе у Приказу јесте и термин ’торлачки’. Термин ’торлачки’ уобичајен је у литератури на страним језицима (енглески ’Torlak’, француски ’torlak’, шпански ’torlak’, руски ’торлакский’), и страни балканолози који пишу само на страним језицима користе ове термине. Иако термин ’торлачки’ није у употреби у савременој српској дијалектолошкој литератури, забележен је у неким од старијих капиталних дела српске дијалектологије. У коауторској монографији Далибора Брозовића и Павла Ивића *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1998) Павле Ивић наводи: „Prizrensko-timočka (torlačka) dijalekatska oblast prostire se između kosovsko-resavskog dijalekta i granica makedonskog i bugarskog jezika“ (стр. 68). И Асим Пецо у студији *Pregled srpskohrvatskih dijalekata* (Београд: Научна knjiga 1991) на 42. страни каже: „Naziv prizrensko-timočki govori potiče od prof. A. Belića, koji je i najzaslužniji za njihovo ispitivanje. Pored toga postoje i drugačiji nazivi: šopski, torlački govori. Pošto se u našoj dijalektologiji najčešće polazi od geografskog kriterijuma pridavanju naziva pojedinim govorima, nema razloga da od toga odstupamo ni u ovom slučaju“. Асим Пецо на истој страни цитира Ивићеву констатацију (*Fonološki opisi srpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: ANUBiH, 1981): „Srpskohrvatski govori su u ovoj knjizi razvrstani u tri narečja, u skladu sa tradicionalnom klasifikacijom. U složeno i sporno pitanje o statusu prizrensko-timočke (torlačke) dijalekatske formacije ovde se nije moglo ulaziti. Ali sama činjenica da je to govorno područje uključeno u štokavsko narečje, mnogo govori, govori da je to ipak, sastavni deo srpskohrvatske štokavštine“. У студији *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје. II издање* (Нови Сад: Матица српска, 1985) Павле Ивић, пишући о призренско-тимочком дијалекту,

његовим поддијалектима и говорним типовима, не користи термин 'торлачки'. Ни у једној наведеној студији термин 'торлачки' не означава 'језик' као посебан и јединствен језички систем, већ се тим термином именује један дијалекат српског језика.

5. Осим употребљене терминологије, проблематичном се сматра и констатација, наведена у уводу Унесковог *Атласа угрожених језика*, да је 'торлачки' ближи бугарском и македонском језику него српскохрватском. Ова непрецизна формулација резултат је посматрања искључиво синхроног плана структуре наведених језичких идиома од стране финског лингвисте Тапанија Салминена (Tapani Salminen), који не узима у обзир историјски развој и трансформације кроз које пролази један језички идиом под утицајем језичких контаката, миграција становништва, о којима детаљно и аргументовано пишу Александар Белић (*Дијалекти источне и јужне Србије. Српски дијалектолошки зборник*, књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, 1905) и Павле Ивић (*Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шtokавско наређе. II издање*, 1985).

6. Навођењем података из Унесковог *Атласа угрожених језика* у Уводу Зборника није постојала намера да се „глорификује“ институција, већ да се скрене пажња на то да је препозната угроженост једног језичког идиома, који се говори на територији Србије, те да његово регистровање у *Атласу* истиче његову угроженост на глобалном плану и потребу за ургентним документовањем, што је био и једини циљ пројекта који лежи у основи овог зборника. У настојању да као уредник Зборника истакнем потребу за ургентним документовањем, узела сам у разматрање већ успешно завршене пројекте као пример добре праксе. Наиме, Унеско је пре више од десет година финансијски и институционално подржао пројекат документовања косовско-метохијских говора (2002–2003, носилац Институт за српски језик САНУ), пројекат *Усмена традиција српских епских песама и њен културни израз* (2004–2005, носиоци пројекта Институт за књижевност и уметност и Институт за српски језик САНУ), *Језик и идентитет у Републици Србији* (2008, носилац пројекта Институт за српски језик САНУ).

7. У Приказу се износи неколико неспретних интерпретација чињеница везаних за пројекат *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора* и коришћење његових резултата, које су, вероватно, последица непажљивог читања. Грађу прикупљену у овом двогодишњем пројекту (2015–2016) Теодора Вуковић користи за потребе свог докторског пројекта на Универзитету у Цириху, који је касније, у различитим етапама, финансиран од стране швајцарске владе и Швајцарске фондације за науку. Мирјана Мирић и ја исту грађу користимо за потребе научног рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балка-*

ну, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја, те смо у обавези да наведемо и пројекат на коме смо професионално ангажоване. Реализацију међународног пројекта *Преплитање и расплитање традиција централног Балкана: извођење и перцепција* (оригинални наслов на енглеском језику: *(Dis-)entangling traditions on the Central Balkans: Performance and perception*) српска страна је започела тек јула 2018. године. Овај пројекат, без обзира на чињеницу што је међународни, одликује специфичан начин финансирања научних пројеката на европском нивоу, у којем свака држава финансира своје истраживаче, што у пракси значи да српски истраживачки тим финансира само Република Србија. Биљана Сикимић користи грађу прикупљену 2012. године у личним теренским истраживањима на истом дијалекатском простору, што представља уобичајени научни поступак коришћења свих расположивих научних извора (грађе, литературе). Говор Заграђа, важног дијалектолошког пункта за тимочке говоре, остао је недокументован из техничких и организационих разлога приликом теренских истраживања 2015. и 2016, а није било могуће документовати га ни накнадним теренским истраживањима 2017. године.

8. Питање етичности, које се у Приказу назива „фингираним“, у хуманистичким наукама и теренским истраживањима је једно од често постављаних, на које не постоје коначни одговори. Различите хуманистичке науке приступају на различите начине овом питању, и у Уводу је јасно наведено да је објављивање личних података у Зборнику резултат компромиса. У теренским истраживањима је за аудио и видео-бележење разговора добијена усмена сагласност саговорника, којима је објашњено да ће се разговори вођени са њима користити искључиво у научне сврхе. У разговорима у којима су изнесене приватне, деликатне приче, а који су коришћени као грађа у овом Зборнику, сакривен је идентитет саговорника изостављањем њихових имена и других личних података. Објављене фотографије саговорника, настале на основу видео-снимака разговора, у функцији су искључиво научне аргументације.

9. Рад Теодоре Вуковић и Тање Самарџић, као и рад Мирјане Мирић, баве се обележјима тимочких говора – Вуковић и Самарџић постпозитивним чланом, а Мирић субјунктивним маркером *да*, који се сматрају обележјима Балканског језичког савеза. Ни Балкански језички савез не подразумева савез 'језика', већ језичких идиома – како 'језика' тако и дијалеката, са заједничким језичким својствима која су резултат интензивног дијахроног контакта. Говори призренско-тимочке дијалекатске области српског језика припадају Балканском језичком савезу, и у лингвистици је то непобитна чињеница. Осим

веома обимне међународне балканолошке литературе, подсећам да о месту призренско-тимочког дијалекта у Балканском језичком савезу пишу: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник* књ. 1. Београд: Српска краљевска академија, стр. LXXXVII; Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје. II издање*. Нови Сад: Матица српска, 1985, стр. 122; Dalibor Brozović, Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatsko srpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988, стр. 68; Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (прир. Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009, стр. 152. И бројни савремени српски дијалектолози: Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Радмила Жугић, Јордана Марковић, Софија Милорадовић, Радивоје Младеновић, Михај Радан, Првослав Радић (између осталих), разматрају питања процеса балканизације и анализације у српским дијалектима, репертоар балканизма, њихове дистрибуције и разлоге ширења, питања језичких контактних зона, коегзистенције синтаксичког и аналитичког система, контаминације варијаната и слично. Имајући у виду наведено, не може се сматрати научно валидном тврдња, наведена у Приказу, да су маркантна обележја тимочких говора (поспозитивни члан и субјунктивни маркер *да*) „послужила ауторима да их доведу у везу и са балканским језичким окружењем, а затим и са језиком који они повремено називају торлачки“. Треба напоменути да се ни у раду Теодоре Вуковић и Тање Самарџић, ни у раду Мирјане Мирић, као ни у једном другом раду у Зборнику, торлачки, призренско-тимочки, тимочки (који год термин да је употребљен да означи ширу или ужу говорну зону), ни на једном месту не називају 'језиком'.

10. У Приказу Зборника се сматра спорним истраживање невербалне комуникације у антрополошко-лингвистичким интервјуима и, како се наводи, „упркос својој занимљивости, донекле се измиче из основног предмета истраживања“. Гестови као невербални сегмент комуникације учествују у свим нивоима значења – синтаксички, прагматички и семантички су интегрисани у говор, формирајући гестовно-говорне јединице и конституишући илустративни део језика. Узимајући у обзир да лингвистика, као дисциплина чији је предмет проучавања језик и језичка комуникација, може са своје стране да осветли феномен невербалног, поучавајући врло комплексан однос вербалног и невербалног плана комуникације, рад о невербалној комуникацији не одступа од широко заснованих лингвистичких истраживања и плуралитета теоријских концепата примењених на лингвистичка истраживања у овом зборнику.

11. О сложености питања замене дијалекта (или дијалеката) стандардним језиком сведочи обимна социолингвистичка литература, али ћу овом приликом указати само на неке ставове Павла Ивића (*Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1985), којима је он у своје време скретао пажњу на нижи престиж српских дијалеката у односу на стандардни српски језик, као и на могуће услове за нестајање дијалеката, њихову замену стандардним српским језиком или мешање дијалекта и стандардног језика: „Против дијалеката војују данас многи животни садржаји чијем дејству тешко да ико може измаћи чак и у сеоским срединама, тим традиционалним носиоцима дијалеката у њиховом најчистијем виду. Није ту више само школа, служба у војсци, општење са влашћу и читање које разноси елементе књижевног језика и онда кад се лектира ограничава на пољопривредни календар или недељне илустроване магацине. У сељаков живот су се пробили радио и телевизија који уводе јасно изговорену реч на књижевном језику свакодневно у већини сеоских домова. А истовремено је све више таквих домова у којима и сопствена деца, школована у граду или запослена тамо, говоре градским говором онда кад наврате кући с посла. Канали којима продире утицај књижевног језика су многобројни и моћни, а има и озбиљних разлога да се човек отвори том утицају. Не владати књижевним језиком значи, у великој мери, бити грађанин другог реда, носити на себи жиг заосталости, а често и не бити способан да се разуме много шта од онога што је потребно разумети“ (стр. 93).

12. Компетенција рецензента која се у Приказу Зборника доводи у питање заправо је неспорна. Осим рецензије уредника, која је обавезна, појединачне радове, као и Зборник у целини, рецензирали су чланови Уређивачког одбора (Андреј Н. Соболев, Barbara Sonnenhauser, Маја Миличевић Петровић и Јеленка Пандуревић). За радове за које сам сматрала да као уредник нисам довољно компетентна (а реч је углавном о фолклористичким радовима) замолила сам колеге, који иначе имају радове у Зборнику, да својим читањем провере научну елаборацију. Зато сам сматрала да се и њихова имена морају наћи у импресуму, на списку рецензентског тима, као знак захвалности за њихов рад. За помоћ у рецензирању лингвистичких радова, за које сам сматрала да је потребна и трећа рецензија, замолила сам Бобана Арсенијевића и Наталију Панић Церовски. Они су рецензирали радове који су у целини или деловима предмет њихове експертизе (у области формалне синтаксе и невербалне комуникације).

13. Мојом личном непажњом је дошло до техничке грешке, те је у раду Теодоре Вуковић и Тање Самарџић објављена карта Србије без Косова и Метохије. Ова грешка је исправљена преправљањем

објављене мапе у електронском издању Зборника, док су за штампане примерке урађене посебне налепнице којима је неисправна мапа прелепљена. Једина валидна верзија Зборника дистрибуирана је накнадно свим ауторима радова, рецензентима, члановима Уређивачког одбора Зборника, свим колегама којима сам лично послала електронску верзију Зборника, а постојећи примерци Зборника замењени су валидним у свим библиотекама у Србији које су добиле примерке Зборника.

14. Обимна теренска грађа, документована у теренским истраживањима тимочке говорне зоне у оквиру пројекта *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора*, стоји на располагању свим колегама за потребе научних и стручних радова из различитих области хуманистичких наука. Теренска грађа депонована је у Народној библиотеци „Његош“ у Књажевцу, Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ и Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

др Светлана Ћирковић
Балканолошки институт САНУ, Београд
Е-пошта: scirkovic@hotmail.com

Примљено: 25. 11. 2018.
Прихваћено: 1. 12. 2018.